

International Journal of Social, Political and Economic Research

IJOSPER

ISSN: 2667-8810 (Online)

ijosper.uk

OPEN ACCESS

Original Article

Received Date: 09-07-2022

Accepted Date: 10-10-2022

doi.org/10.46291/IJOSPERvol9iss02pp39-62

Serahsî'nin Usûlü'nde Hz. Peygamber'in Fiilleri*

Ahmet Tahir Dayhan

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi

Email: atdayhan@gmail.com

Özet:

“Mekâsîdû's-şerîa” üzerinde yapılacak çalışmaların en önemli adımlarından biri; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in söz ve fiillerini taksîme, tasarruflarını tasnife tabi tutmak olmalıdır. Hz. Peygamber'in vasfı belli olan ve olmayan (mutlak) fiillerinin, onlara tâbî olma bakımından ümmetine neyi zorunlu kıldığı/kılmadığı; re'y ve icthâdının vahyin hangi kısmında ele alınması gerektiği; şahsına mahsus fiiller ile “zelle” ve “sehiv” sayılan tasarruflarının da “ittibâ” alanına girip girmediği gibi temel bazı soru(n)lar karşısında, klasik kaynakların konuya hangi bakış açısıyla yaklaştıklarını tespit etmek önem arz etmektedir. Fıkıh metodolojisinin kurucu şahsiyetlerinden ve Hanefî mezhebinin önde gelen usulcülerinden Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (400/1010-483/1090), Usûl-i Fıkh'a dair kaleme aldığı eserinde, Hz. Peygamber'in Fiilleri'ne tahsis ettiği müstakil bir babda, konuyu muhaliflerinin delillerini de tartışarak incelemektedir. Kendisinden önceki Hanefî usulcülerden Kerhî (ö. 340/951) ve Cessâs (ö. 370/980)'ın görüşlerini tahlil eden Serahsî; Hz. Peygamber'in fiil ve tasarruflarını “ittibâ”, “iktidâ”, “teessî” gibi kavramlar çerçevesinde incelemektedir. Allah Rasûlü (s.a.v.)'nün re'y ve icthâdına da geniş şekilde temas eden Serahsî, O'nun hüküm koymadaki “metodu” üzerine görüşlerini delillendirmekte; Hz. Peygamber'in hatâ edip edemeyeceği veya ona muhâlefetin mümkün olup olamayacağı gibi hassas konuları âyet ve hadislerden örnekler getirerek irdelemektedir. Araştırmamız, Fıkıh Usûlü ile Hadis Usûlü'nün kesişim noktalarından biri olan “nebevî fiiller” konusunu, İslâm “usûlü” geleneğinin kadim bir temsilcisinin bakışıyla takdim etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Serahsî, Kerhî, Cessâs, Hanefî Fıkıh Usûlü, Hz. Peygamber'in Fiilleri.

* Bu çalışma, 18-20 Nisan 2019'da Alanya'da gerçekleşen “ASOSCONGRESS International Symposium on Religious Sciences” başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan bildirinin, ilavelerle yeniden düzenlenmiş halidir.

The Practices of the Holy Prophet in Usul al-Fiqh of Al-Sarakhsi

Abstract:

One of the most important steps to be taken for the studies to be done about “goals purposes/objectives of Islamic law” is to separate the words and actions and to classify the behaviours of the Holy Prophet (pbuh). It is important to determine that what’s mandatory or non-mandatory for the community (ummah) with respect to following of clear (defined) and unclear (absolute) practices/doings of the Prophet and in which kind of revelation His judicial opinion and discretion (ra’y-ijtihad) is to be taken and whether the activities that belonged to His personality and His actions named as “lapse” (zallah) and “inattention” (sahv) are to be included in imitation (ittibâ’, iqtida) field and from which point of view the classical sources have approached towards these some basic problems/issues. One of the founders of the methodology of Islamic jurisprudence and the jurist leaders of the Hanafi school of thought, Shamsul A’immah Al-Sarakhsi (400/1010-483/1090), in his book regarding Usul al-Fiqh, in the special chapter that he allocated to practices of the Prophet, handles the issue by debating the evidences of his opponents. Al-Sarakhsi who touches broadly on the judicial opinion and discretion of the Prophet, also backs his views with reasons on the “method” of the Prophet in the legislation. Our research targets to present the “Holy Prophet’s practices” issue that is one of the intersection points of both Usul al-Fiqh and Usul al-Hadith, from viewpoint of the very old representative of the Islamic methodology tradition.

Keywords: Sarakhsi, Karkhi, Jassas, The Prophet’s Practices, Methodology of Hanafi Jurisprudence.

Giriş:

1. Sünnet, Mekâsîd, Furûk

Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in söz ve fiillerini taksîme, tasarruflarını tasnîfe tâbî tutmak, “Mekâsîdü’ş-şerîa” üzerinde yapılacak çalışmaların en önemli adımlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira O’nun akvâl ve ef’âline kaynak olmaya elverişli çok sayıda sıfat/vasıf/nitelik bulunmaktadır ki, İslâm şerîatinin *maksatlarını* anlama bakımından bunların belirlenmesi ve sınıflandırılması kaçınılmazdır.¹

Sünnet-i Nebeviyye’yi bu zâviyeden ele alan âlimlerin başında, Mâlikî fukahâsından Şihâbüddîn el-Karâfî (ö. 684/1285) gelmektedir. *Envâru’l-burûk fî Envâi’l-furûk* adlı eserinde,² *kazâ, fetvâ (tebliğ) ve imâmet* olmak üzere üç ayrı tasarruftan söz eden Karâfî’ye göre; Rasûlullah (s.av.)’in “tebliğ ve fetvâ” yoluyla söyledikleri ve yaptıkları -ki bunlar çoğunluğu teşkil eder- kıyâmete kadar herkesi bağlayıcı nitelikte genel bir hükümdür.

¹ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnusî, *Mekâsîdü’ş-şerîati’l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb İbnü’l-Hôca (Katar: Vizâratü’l-Evkâf, 1425/2004), 3/87.

² Karâfî, kitabına yukarıda zikri geçen ismi koyduğunu, bununla birlikte okuyucunun onu (muzâfun iley olan kelimeleri hazfederek) *Kitâbü’l-Envâr ve’l-Envâ* diye de isimlendirebileceğini ifade eder. Bk. Şihâbüddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed b. İdrîs es-Sinhâcî el-Karâfî, *Envâru’l-burûk fî envâi’l-furûk*, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 1/4.

“İmâmet” sıfatıyla yaptığını, herhangi bir kimsenin ancak İmâm’ın izniyle yapması; “kazâ” sıfatıyla yaptığını ise ancak hâkimin hükmüyle uygulaması câiz olur.³

Aslında her biri hukûkî nitelik taşıyan söz konusu tasarrufları sahâbe (r.anhüm), bu nitelikte olmayanlardan ayırt eder, kendilerine kapalı gelmesi halinde ise -imkân ve izin nispetinde- bizzat Allah Rasûlü (s.a.v.)’ne sorarlardı.⁴ Asıl güçlük, sonraki nesillerin onun Sünnetine nasıl yaklaşmaları ve davranışlarını hangi sıfatın tezâhürü olarak anlamaları gerektiği hususunda ortaya çıkmış; konu, ciddî bir *tefakkuh* faaliyetine ihtiyaç duymuştur.

Hz. Peygamber’in vasfı belli olan ve olmayan (mutlak) fiillerinin, onlara tâbî olma bakımından ümmetine neyi zorunlu kıldığı/kılmadığı; re’y ve ictihâdının vahyin hangi kısmında ele alınması gerektiği; şahsına mahsus fiiller ile “zelle” ve “sehv” sayılan tasarruflarının da “ittibâ” alanına girip girmediği gibi temel bazı soru(n)lar karşısında, klasik

³ Karâfi, *Envâru’l-burûk*, 1/205-206; İbn Âşûr, *Mekâsîdü’ş-şerîa*, 3/87-89. İki ya da daha fazla sıfatla ilgili olması sebebiyle ihtilafı olan tasarruflara Karâfi’nin verdiği örnekler ile “Peygamberin akvâl ve ef’âlinin sâdır olduğu 12 ayrı sıfat ve ahvâl” üzerine İbn Âşûr’un tespitleri için bk. *Mekâsîdü’ş-şerîa*, 3/99-128. Karâfi’nin bu üçlü tasnif için kullandığı başlıklar ve delil olarak aldığı hadisler, Şâfiî fakîhi olan hocası Sultânü’l-ulemâ el-‘Izz (Abdülazîz) b. Abdisselâm (ö. 660/1262)’in eserinde de aynen mevcuttur. Oradaki tasnif, a) Fütyâ, b) Hükm (kazâ), c) el-Emânetü’l-uzmâ şeklindedir. Bk. İzzüddîn Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm ed-Dimeşkî. *Kavâidü’l-ahkâm fi mesâlihi’l-enâm*. thk. Mahmûd eş-Şinkîti (Beyrut: Dâru’l-Meârif, ts.), 2/121. Karâfi’den iki asır önce de bu tür taksimleri gündeme getiren fukahânın varlığını belirtmek gerekir. Basra mu’tezile ekolünün ilk temsilcilerinden Ebu’l-Huseyn Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 436/1044) *el-Mu’temed fi usûli’l-fikh* adlı kitabında Hz. Peygamberin fiillerini beş ana grup altında toplamış, ondan iki asır sonra, ‘Izz b. Abdisselâm’ın öğrencilerinden Şihâbüddîn Ebû Şâme el-Makdisî ed-Dimeşkî (ö. 665/1267) de *el-Muhakkak* adlı eserinde bunları beş ana başlık ve iki alt başlık hâlinde toplam yedi kısımda ele almıştır. Muhakkikin verdiği bilgiye göre Ebû Şâme bu eserinde, usûl-i fikha dair daha önce te’lif edilmiş (*el-Mu’temed* dahil) toplam 16 kitaba atıfta bulunmuştur. Bk. Makdisî, *el-Muhakkak min ‘ilmi’l-usûl fi mâ yeteallaku bi ef’âli’r-Rasûl*, thk. Mahmûd Sâlih Câbir (Medine: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1432/2011), 121-123. Ebû Şâme’nin yaptığı sınıflandırma şöyledir: a) Emrolunduğu şeye kendisinin ve bizim imtisâl etmemiz için vâki olan fiil, b) Cibillet olarak (tabiatı gereği) vâki olan fiil (kurbet kasdıyla yaptığı ortaya çıkmadığı sürece mubahtır), c) Kendisine has olduğu bir delil ile sabit olarak sâdır olmuş fiil, d) Kur’ân’da vârid bir mücmelin hükmünü beyân etmek için işlediği fiil, e) Ne bir hükmü beyân ne de bir emre imtisâl için olan, kendisine has olduğu bilinmeyen, insan tabiatının alışkın olduğu işlerden de olmayan, ilk kez olarak ondan sâdır olan fiil. Bu tür fiil, kendi içinde, sıfatı bilinen ve bilinmeyen olmak üzere ikiye ayrılır. Sıfatı bilinmeyen fiil ise; a) Kurbet kasdı olduğu anlaşılan ve b) Anlaşılmayan olmak üzere iki kısımdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in işlediği bir fiil, ilk kategoriden başlanarak aşağı doğru sırayla inmek koşuluyla, bu maddelerden birine girmek zorundadır. Bk. Makdisî, *el-Muhakkak*, 175-189. Krş. Talat Sakallı, “Sünnetin Bağlayıcılık Açısından Taksimi”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 40-48. Karâfi’nin hocasına bağlı kalarak yaptığı taksimde, muâsırı (ve muhtemelen arkadaşı) Ebû Şâme’den ayrılan yönü, sadece teşrîî nitelik taşıyan tasarrufları konu edinerek bunlara fiilî sünnet yanında kavli sünneti de dâhil etmesi; fiilleri bağlayıcılıkları ya da şer’î vasıfları (hükümleri) açısından değil, sâdır oldukları nebevî nitelikleri açısından değerlendirmiş olmasıdır. Serahsî’nin konuyu ele alış biçimi ise Ebû Şâme’nin tasnifine daha yakındır. Üç Hanefî usûl âliminin ef’âlü’n-nebiyy hakkındaki görüşleri üzerine yapılmış bir çalışma için bk. Serkan Demir, “Hanefî Usûlcülere Göre Hz. Peygamber’in Fiilleri ve İctihâdları -Hicrî V. Asır Özelinde-”, *Hadith: Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 9 (2021), 105-125.

⁴ Sahihân’da tahrir edilen “Sizi terkettiğim sürece siz de beni bırakın (soru sormayın!)” (Deûnî/Zerûnî mâ teraktüküm) hadisinin izahı sadedinde İbn Hacer el-Askalânî’nin, Mâlikî muhaddis Ahmed b. Ferec el-Lahmî el-İşbilî (ö. 699/1300)’nin *Şerhu’l-Erbâin*’inden naklettiği cümleler için bk. Şihâbüddîn Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/1960), 13/262.

kaynakların yaklaşım tarzını ve muhakkik ulemânın bakış açılarını tespit etmek önem arz etmektedir.

Serahsî'nin, konuya ışık tutan görüşlerini ve ufuk açıcı analizlerini özetleyerek ele aldığımız çalışmamız, Nebvî fiillerin sınıflandırılması işlemine katkı sağlayabilecek önemli bazı kriterlere temas etmektedir.

2. Serahsî'nin "Usûlü'l-Fıkh"ında Ef'âlü'n-Nebî

Hanefî mezhebinin müdevvin fakîhlerinden ve önde gelen usûlcülerinden, Sâ mânî-Karahanlı (Hâkânîyye) dönemi *Mâverâünnehir Fıkh Ekolü*'nün temsilcilerinden Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (400/1010-483/1090),⁵ Usûl-i Fıkh'a dair kaleme aldığı eserinde, "Nebî (s.a.v.)'nin fiilleri"ne tahsis ettiği müstakil bir babda, konuyu muhaliflerinin delillerini de tartışarak incelemektedir.⁶

Hocası Abdülazîz el-Halvânî (ö. 452/1060)'den Buhâra medresesinde birlikte ders okudukları arkadaşı Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482/1089)'nin de onunla eş zamanlı olarak bir *Usûl* kaleme aldığını, bu eserinde onun da "Ef'âlü'n-Nebî (s.a.v.)" başlıklı bir bâba yer verdiğini biliyoruz. Benzer cümlelerin yer aldığı her iki bâb arasında bir mukayese yapıldığında, Serahsî'nin konuyu ele alış biçimi ve yaptığı tahlillerin Pezdevî'ye nisbetle daha detaylı, getirdiği delil ve verdiği örneklerin daha fazla sayıda olduğu; Fiiller'e ayırdığı bölümün diğerine oranla dört misli yer kapladığı görülecektir.⁷

⁵ Biyografisi, yaşadığı çevre, ilmî şahsiyeti ve hapis hayatı hakkında bk. AÜ İlahiyat Fakültesi, 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsu'l-E'imme es-Serahsi Armağanı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965), 7-13, 16, 43-51; Osman Aydın, "V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Siyasî ve Kültürel Durum", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 47-74; Abdullah Kahraman, "İmam Serahsî'nin Hayatı ve Helal Kazanca Dair Bazı Görüşleri", *Diyanet İlmî Dergi* 49/2 (2013), 28-33.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarâbad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, 1414/1993), 2/86-99. Serahsî *Usûl*'ünü, bugün Kırgızistan'da bulunan Uzgend/Özkent'te atıldığı ve 14-15 yıl boyunca tutulduğu hapishanenin bir zâviyesinde, hicrî 479 senesi Şevvâl ayının son günü olan Cumartesi günü (7 Şubat 1087) öğrencilerine yazdırmaya başlamıştır. Bk. Salih Tuğ, "Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Sarahsi'nin Hapis Hayatı", 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsu'l-E'imme es-Serahsi Armağanı*, 46, 50. Karahanlı Devleti hâkâmı Şemsülmülk Nasr (ö. 473/1080) tarafından hapse atılan Serahsî'nin eserini imlâ etmeye başladığı günlerde, Nasr'ın kardeşi Hızır Han'ın oğlu Ahmet Han (487/1094) tahtta bulunmaktaydı. Bu tarihten beş ay sonra, hicrî 480 yılının Rabiulevvel ayında, miladî 1087 yılının Haziran'ında özgürlüğüne kavuşarak ömrünün son üç yılını geçireceği Fergana bölgesindeki Merginan'a yerleşmiştir. Krş. Osman Aydın, "V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir'de Siyasî ve Kültürel Durum", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 64.

⁷ Bk. Fâhru'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Bezdevî (Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-Usûl)*, (Karaçi: Mir Muhammed Kutubhâna Merkez-i İlm u Edeb, ts.), 227-228. Pezdevî'nin Usûlü'nü şerheden Abdülazîz Buhârî (ö. 730/1330)'nin, kitabında 400'e yakın yerde "Şemsü'l-Eimme rahimehullah" diyerek Serahsî'nin ibarelerine atıfta bulunmuş olması, onun fıkıh usûlüne dair meseleleri Pezdevî'ye nazaran daha detaylı şekilde ele aldığıın göstergesidir. Bk. Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997).

Serahsî, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den “bir kasda binâen” zuhur eden fiilleri; önce (şer’î vasıflarına nazaran) *mubah*, *müstehab*, *vâcip* ve *farz* olarak dört kısma ayırmakta; beşinci tür olan *zelle*’nin ise “iktidâ”ya müsâit olmaması sebebiyle bu taksîmin dışında kalması gerektiğini savunarak konuya girmektedir. Söz konusu sınıflandırmadan bin sene sonra, Fıkıh usûlü üzerine yazılmış yeni eserlerle bir mukâyese yaptığımızda, Serahsî’nin meseleye, “mükelleflerin fiillerine bağlanan şer’î vasıf” diye tarif edilen ve *teklîfi* - *vad’î* olmak üzere ikiye ayrılan “hükümler” açısından yaklaştığını farketmekteyiz. Şöyle ki:

“Teklîfi Hüküm”; Şâriin (ki burada Hz. Peygamber), mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi, yahut onu yapıp yapmama arasında serbest bırakmasıdır. *Usûlcülerin* benimsediği bu tarife göre, yapılması ya da yapılmaması istenen fiiller bağlayıcılık açısından *icâb*, *nedb*, *tahrîm*, *kerâhe* ve *ibâha* şeklinde beşe ayrılır. *Fakihler* ise, teklîfi hükmü “mükelleften sâdir olan fiillere sonuç bakımından bağlanan şer’î vasıf” olarak tarif ederler. Bu sonuçları, yukarıdaki terimlerden yola çıkarak; *vâcip*, *mendûb*, *harâm*, *mekrûh* ve *mubâh* şeklinde nitelendirirler.⁸ Görüldüğü üzere Serahsî, ilgili bâba girerken verdiği taksimde, yapılması istenen fiillere göre hükümleri sıralamakla yetinerek, bunlara haram ve mekruhu ilave etmeye gerek görmemiştir. Zira konuyu, teklîfe muhatap olan *Mükellefler*’e değil, onları ilzâm eden fiillerin sâdir olduğu *Peygamber*’e nazaran ele almaktadır.

Serahsî’nin giriş cümleleri şu tespitle devam eder: “Âlimler Nebî (a.s.)’den sehven ya da insan olması bakımından tabîatı netîcesinde neş’et etmeyen *fiillerin ümmetine neyi gerektirdiği* hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazısı: ‘Delil bulununcaya kadar bu konuda tevakkuf etmek gerekir’ derken, bir grup: ‘Aleyhte bir delil ortaya çıkıncaya kadar bunların hepsine “ittibâ” ve “iktidâ” etmek gerekir’ demişlerdir”.⁹

Yukarıdaki paragrafta dile getirdiği “İttibâ” kavramı; “iktidâ, itâat, imtisâl, inkıyâd ve i’tisâm” yerine de kullanılabilen, “boyun eğmek, emredileni yapmak, uymak, yolundan gitmek, teslim olmak ve bağlanmak” gibi anlamlara gelen kuşatıcı bir kavramdır. Eğer ittibâ, delile bakmaksızın başkasına uyma şeklinde gerçekleştiyse bunun adına “taklîd”, delil aranmakla birlikte neden ve niyet dikkate alınmaksızın şeklen benzeme söz konusu olduysa buna da “teşebbüh” denir.¹⁰

⁸ İzah ve örnekler için bk. Zekiyyüddîn Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l Fıkh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 89, 199 vd.

⁹ Serahsî, *Usûl*, 2/86.

¹⁰ Ali Çelik, “Sünnet’e İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2000), 75-83. Bu noktada, ileride gelecek olan konuyla ilgili üç kavrama daha temas etmemiz yerinde olacaktır. “Teessî; Âmidî (ö. 631/1233)’nin tarifine göre; “Peygamber’in yaptığı, sûret ve sıfat olarak (yani aynı şekilde, aynı niyet ve maksada binâen) ve o yaptığı için yapmak” (en tef’ale misle fi’lihî alâ vechihî min eclî fi’lihî) demektir. Fiilde ittibâdan asıl maksat işte bu teessîdir ve aynısı “terk” için de geçerlidir. “Mütâbea”da, fiil ve fiilin terkine ilâve olarak, söze de ittibâ etmek anlamı vardır. “Muvâfaka” ise, bir kimsenin diğerine; söz, fiil, terk, itikad v.b.’de,

Ebu'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/951)'nin; "Hz. Peygamber'in bir fiili vâcib, mendûb veya mubah olarak yaptığı bilirse bu sıfatla ona tâbî olunur. Bilinmezse, *ibâha* sıfatı sâbit olur ve delil bulunmadığı sürece o konuda ittibâ gerekmez" şeklindeki iddiası ile Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/980)'in; "Fiilin sıfatı bilinmezse, Hz. Peygamber'e mahsus olduğuna dair delil bulununcaya kadar bu konuda ona *ittibâ* gerekir" yönündeki kanaatini nakleden Serahsî, "doğru olan da budur" diyerek açıkça Cessâs'ı haklı bulduğunu belirtmekte, Hz. Peygamber'in bütün fiillerinde "esâsen" ona tâbî olmak gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹

Ef'âlû'n-nebî karşısında *ümmetin sergilemesi gereken tutum* hususunda, bir delil bulununcaya kadar "tevakkuf"u tercih edenler ile "ittibâ" etmeyi gerekli görenlerin delillerini tartışan Serahsî, Nebî (s.a.v.)'nin "vasfı bilinmeyen" fiilleri hakkındaki iki farklı görüşü masaya yatırmakta; *durup beklemek* yerine, *uyup izlemeyi* daha haklı ve mantıklı bulmaktadır.

Tevakkuf'u tercih edenler; Hz. Peygamber'in fiilinin vasfı bilinemediği takdirde, fiilin sâdece kendisinde (aslî'l-fi'l) ona muvâfakat edilmiş olacağını, fiilin niteliğinde de (sıfatü'l-fi'l) muvâfakat olmadıkça ittibânın gerçekleşmeyeceğini savunmaktadırlar. "Eğer O bir şeyi nâfile olarak yapar da biz onu farz diye yerine getirirsek, bu, muvâfakat değil münâzaa olur. Öyleyse delil ortaya çıkıncaya kadar beklemek/tevakkuf gerekir" demektedirler.

Serahsî bu tutum karşısında: "İyice düşünüldüğünde bu söz bâtıldır. Bu sözün sahibi, bu yolla, Hz. Peygamber'in yaptığını yapmaktan ümmeti meneder ve onları bundan dolayı kınayacak olursa, ittibâdan geri durma sıfatını öne sürmüş olur. Menetmez ve kınamazsa, bu sefer de *ibâha* sıfatını öne sürmüş olur. Böylece, *vakfedilmeye* dair görüşün doğru olmadığını anlıyoruz" der.¹²

sadece şekil bakımından uyumudur; o yaptı diye yapsın ya da yapmasın farketmez, aslolan müşâreke ve musâdefe'dir. Bk. Seyfüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Ali es-Sa'lebî Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 1/172. Âmidî'nin serdettiği bu görüşlerin, kendisinden iki asır önce kaleme alınmış bir başka eserden aktarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bk. Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî el-Bağdâdî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/343-345. Bu ifâdelerin, Âmidî'den iki asır sonraki bir kaynaktan da tekrarlandığını görüyoruz. Bk. İbn Emîr el-Hâcc el-Hanefî el-Halebî, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 2/404. (İbn Emîr (ö. 879/1474)'in kitabı, hocası Kemal İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)'in *et-Tahrîr* adlı usûle dair eserinin şerhidir). Usûlcülerin Nebî (s.a.v.)'den sâdir olan fiilleri bağlayıcılık esâsına göre incelerken dayandıkları farklı ölçü ve taksimler için bk. Ali Çelik, "Sünnet'e İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler", 84.

¹¹ Nebevî fiilleri İslâm hukuku açısından ele alan 2021 tarihli bir makalede, "Kerhî'ye göre vacip, mendup veya mubah olduğuna dair bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'in kasıtlı olarak yaptığı vasfı bilinmeyen fiillerinde asıl olan ümmet için mubah olmasıdır. Cessâs da Kerhî ile aynı görüşü dile getirmektedir. Ancak o, bir fiilin Hz. Peygamber'e mahsus olduğuna dair bir delil olmadığı sürece Hz. Peygamber'e ittiba edilmesi gerektiğini söylemektedir" denilerek, kendi içinde çelişik bir cümle kurulmuştur. Paragrafın başında "Hanefî usulcülerin çoğunluğuna göre Hz. Peygamber'in teşrîi nitelikli olmakla birlikte sıfatı bilinmeyen fiillerinde esas olan müstehab/mendup olmasıdır" yazılmışken; paragraf sonunda "Hanefîlerde kabul edilen temel görüş; Hz. Peygamber'in vasfı bilinmeyen fiillerinde esas olan, mubah veya müstehap olmasıdır" denilmesi de ayrı bir teâruz görüntüsü vermektedir. Bk. İbrahim Yılmaz, "İslâm Hukukunda Hz. Peygamber'in Fiillerinin Mubahlık (Hukukî Serbestlik) Bildirmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 282-283.

¹² Serahsî, *Usûl*, 2/87.

İttibâ ve iktidâ'yı gerekli görenler ise; Rasûlullâh (s.a.v.)'a söz ve fiillerinde uyulması gerektiğini bildiren Kur'ân âyetleriyle delil getirerek,¹³ “menedici bir delil bulunmadıkça üzerimize ittibâ vâciptir” demektedirler.

2.1. Mutlak Fiiller

Tevakkuf ve *İttibâ* arasında, konunun net çizgilere kavuşması için çaba sarfeden Serahsî, ilk iş olarak Hz. Peygamber'den sâdır olan vasfı belli olmayan (mutlak) fiillerin tahliline yönelmektedir.

“Sahîh bir hadiste rivâyet edildiğine göre, Nebî (a.s.) bir namaz esnâsında na'lerini¹⁴ ayağından çıkarmış, arkasındaki insanlar da çıkarmışlardı. Namaz bitince onlara: ‘Size ne oldu da na'lerinizi çıkardınız?’ buyurdu.¹⁵ İşte, onun istisnâsız her yaptığı tâbî olunmayı (mütâbea) gerektirseydi, ‘mâ leküm hala'tüm niâleküm?’ diye sormasının bir anlamı olmazdı. Yine, Terâvih namazı için mescide bir ya da iki gece çıkmış, daha sonra çıkmamasının sebebi sorulunca: ‘Üzerinize Terâvih'in farz kılınmasından korktum. Farz kılınsaydı onu yerine getiremezsiniz’ buyurmuştur.¹⁶ Eğer onun *mutlak fiili* bu konuda ona ittibâ etmemizi gerektirseydi ‘haşîtü en tüktebe aleyküm’ demesinin bir anlamı olmazdı”.¹⁷

¹³ Kitapta zikri geçen âyetler: el-Ahzâb 33/21; el-Mâide 5/ 92; Âlü İmrân 3/31; el-A'râf 7/157-158; en-Nür, 24/63; el-Hûd, 11/97.

¹⁴ “Na'l” kelimesinin günlük dilimizdeki tam karşılığı “sandalet” olmalıdır. Gerek Topkapı Sarayı'nda (takunyayı çağrıştıracak biçimde yanlış bir isimlendirmeyle “nalın-ı saadet” etiketiyle) ziyarete açılan ve gerekse hadislerde tavsif edilen “na'leyn-i saadet”in şekli “sandalet”e tıpatıp uymaktadır. İsâ b. Tahmân rivâyetiyle Enes b. Mâlik (r.a.)'den öğrendiğimize göre bu ayakkabının; biri, ayak başparmağı ile yanındaki parmağın, diğeri de kalan üç parmağın içine geçebileceği biçimde iki atkısı (kibâl) ve ayağın üstünden geçerek onu kavrayacak iki adet/çift kat tasma (şirâk) bulunmaktaydı. Tabaklanmış ve yünü tıraşlanmış sığır derisinden mamul olduğunu öğrendiğimiz bu na'ler için Enes b. Mâlik (ecrad'ın müennesi cerdâ'nın tesniyesiyle) “cerdâveyn”, (Ubeyd b. Cüreyc'in rivâyetiyle) Abdullah b. Ömer ise “es-Sibtîyye” tabirini kullanmışlardır. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Humus”, 5 (No. 2940), “Vudû”, 29 (No. 164), “Libâs”, 36 (No. 5513); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü'bni Mâce*, (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Libâs”, 27 (No. 3614); Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfi, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988), “Libâs”, 97 (No. 24941); Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî el-Horasânî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Muhammed Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 5/177-178 (No. 6267-6272); Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 1/202 (No. 786-787).

¹⁵ İbn Hıbbân Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî es-Sicistânî, *es-Sahîh (Sahîhu'bni Hıbbân bi tertîbi'bni Belbân)*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 5/560 (No. 2185); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Haydarâbad: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1344/1925), 2/431 (No. 4422).

¹⁶ Hadisin, Serahsî'nin kullandığı lafızlarla rivâyeti için bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmede'bni Hanbel*, (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), 5/184 (No. 21643); Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 5/143 (No. 4892).

¹⁷ Serahsî, *Usûl*, 2/88.

Hakîkî mânâda *muvâfakatın* fiilin hem kendisinde hem de niteliğinde olması gerektiğini belirten Serahsî, fiilin *mutlak* olması durumunda kendisinden emin olunan en küçük miktar olan “ibâha” sıfatının sâbit olacağını, bundan ötesi için ise delil bulunması gerektiğini ifade eder. Böylece iki kısım fiil ortaya çıkmış olmaktadır: Yapmak ve Yapmamak (*Ahz ve Terk*). Hz. Peygamber’in iki kısım uygulamasından biri olan *Terk*, diğeri gibi, delil olmadıkça ittibâyı zorunlu kılmaz. Örneğin, şarabın mubah olduğu bir zamanda Rasûlullah kesinlikle ondan içmemiş, bu durum diğeri insanların onu bırakmasını gerektirmemişti.¹⁸ Mutlak olarak yaptığı her işe uymak zorunlu olsaydı, bütün fiillerine vâkıf olup uygulayabilmek için her sahâbînin onun yanından gece gündüz ayrılmaması gerekirdi. “*Bu mümkün olmadığına göre, mutlak fiil ona tâbî olmamızı gerektirmez* (fe arafnâ enne mutlaka’l-fi’li lâ yülzimünâ’t-tibâahû fi zâlik)”.¹⁹

Serahsî sözlerine şöyle devam eder:

“Delil olarak öne sürülen âyetlere gelince; ‘Lekad kâne leküm fi Rasûlillâhi üsvetün hasenetün’ âyeti,²⁰ onu bütün fiillerinde örnek edinmenin (teessî’nin) vâcip olmadığına delildir. Zira eğer vâcip olsaydı, sözün hakkı olarak ‘lekad kâne aleyküm’ denilmesi gerekirdi. ‘Leküm’ ifâdesi, teessînin gerekli olduğuna değil, mubahlığına delildir.²¹ İttibânın emredilmesinden maksat ise, onun getirdiği şeyleri tasdik ve ikrâr etmektir. Böyle hitap edilmesi, âyetin siyâkından da anlaşılacağı üzere, ehl-i kitâb sebebiyledir”.²²

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus şudur:

Serahsî’nin yukarıya aldığımız iddia ve ifadeleri, Hz. Peygamber’in “mutlak olarak yaptığı ve niteliği bilinmeyen fiilleri” hakkındadır. Zira müteâkıben, Kerhî ve Cessâs arasında

¹⁸ Aslında mubah olduğu halde Allah Rasûlü’nün terkettiği hususlar birkaç şekilde değerlendirilebilir: a) Tabiatı icâbı insana tiksinti veren şeyleri yemeyi terketmesi. Keler etini yememesi gibi (Buhârî, “Et’ime”, 10, 14, 16; Ebû Dâvud, “Et’ime”, 27). b) Başkalarının hukûkuna saygı göstermek için mubahı terketmesi. Melekleri rahatsız etmemek için soğan ve sarımsak yememesi gibi (Tirmizî, “Eşribe”, 13; Ahmed b. Hanbel, 4/249, 252). c) Farz kılınır endişesiyle bazı fiilleri terketmesi. Terâvih namazında cemaate devam etmeyi, ümmetine farz kılınır endişesiyle sonradan bırakması gibi (Buhârî, “Ezân”, 80). d) Müslümanlar “nasıl olsa günah değildir” düşüncesine kapılarak yasaklanmış olanı da yaparlar endişesiyle bir fiili terketmesi. Nitekim kendi evinde, Hz. Âişe’nin yanında şarkı söyleyen câriyeleri dinlememek için yatağa uzanıp yüzünü öbür tarafa çevirmiştir (Buhârî, “İdeyn”, 2, 3). e) Daha efdal olanı yapmak için mubahı terketmesi. Kendisine zehirli koyun eti yedirmek isteyen kadını cezalandırmaktan vazgeçmiştir (Buhârî, “Hibe”, 28). f) Ortaya çıkaracağı zarar, faydasından daha çok olabilecek fiilleri terketmesi. “Muhammed ashâbını öldürüyor” dedikodusu yayılmasın diye münâfıkları öldürmek isteyenlere mânî olması gibi (Buhârî, “Menâkıb”, 8). Bk. Selman Başaran, “Fiilî Sünnetin Delil Değeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 17-18.

¹⁹ Serahsî, *Usûl*, 2/88.

²⁰ el-Ahzâb 33/21. “Andolsun ki Allah Rasûlü, sizin için, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir!”.

²¹ Serahsî’nin bu ifâdelerine müteahhir fıkıh usûlü eserlerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin Râzî (ö. 606/1209), “...nedb ifâde ettiğini söyleyenler” başlığı altında isim vermeksizin bu görüşü aktarmış, sonra da iddialara cevap vermiştir. Bk. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi’l-Usûl*, thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî (Riyad: Câmiatü’l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1400/1980), 3/368.

²² Serahsî, *Usûl*, 2/88.

mukâyeseye giren Serahsî, netice olarak Hz. Peygamber'in fiillerine ittibânın aslı olduğu kanaatine ulaşmaktadır.

Kerhî'ye göre, Allah Rasûlü'nden sâdır olan bir fiilin kendisine has şeylerden (hasâisü'n-nebî) olup olmadığı bilinemezse, bu *muârazayı* giderecek bir delil bulununcaya kadar vakfedilir. Cessâs'a göre ise, yukarıda geçen teessî âyetinde Hz. Peygamber'i bütün fiillerinde örnek almanın cevâzına vurgu vardır. Şu hâlde bu nass, fiilin kendisine has olduğuna dair bir delil ortaya çıkıncaya kadar ma'mûlün bih'tir. Kısacası Kerhî, delil bulununcaya kadar tevakkuf etmeyi; Cessâs ise delil bulununcaya kadar örnek alıp ittibâ etmeyi savunmaktadır.

Bu konuya şu âyet örnek verilebilir: “Zeyd (b. Sâbit) o kadından (Zeyneb binti Cahş'dan) ilişkisini kesince biz onu sana nikahladık ki, evlatlıkları karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde mü'minlere bir güçlük olmasın”.²³ Âyet, ona mutlak olarak helal olan bir şeyin, ümmetine de helal olduğuna delildir. Eğer bir şey sadece ona has ise, bu ayrıca belirtilmiştir. Aynı sûrenin bir başka âyetinde ise, “mehirsiz nikâhın” sadece Peygambere mahsus olduğu belirtilerek şöyle buyurulmaktadır: “Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini Peygambere hibe eden mü'min kadını, diğer mü'minlere değil sırf sana has olmak üzere helal kıldık!”²⁴

Mutlak fiile ümmetin ittibâi gerekmeseydi ‘hâlisaten lek’ (sırf sana has olmak üzere) denilmesi bir yarar sağlamazdı. Bazen “husûsiyyetin” bu kelime bulunmadan da sâbit olabileceğini belirten Serahsî, hadislerden iki örnek getirdikten sonra²⁵ şu hükmü vermektedir:

²³ el-Ahzâb 33/37.

²⁴ el-Ahzâb 33/50.

²⁵ a) İlk hadis şöyledir: Rasûlullah (s.a.v.) ashâbı ile beraber bir seferde iken yağmur bastırır. Bunun üzerine bir münâdîyi görevlendirerek “herkes namazını devesinin üzerinde kılsın” diye emir verir. Emre rağmen Abdullah b. Revâha (r.a.) devesinden inip namaz kılmak için uygun bir yer aramaya başlar. Durumu farkedene Hz. Peygamber: “Verdiğim emri duymadın mı? Senin için ben bir üsve (örnek) değil miyim?” buyurur. Abdullah b. Revâha: “Yâ Rasûlallah! Sen hürriyetine kavuşmuş (ateşten âzâd edilmiş) bir boyun için çalışırken ben, âzâd edilip edilmeyeceği belli olmayan bir boyun için çabalıyorum” diye karşılık verince, Hz. Peygamber: “Buna rağmen ben Allah'tan en çok korkanınız olduğumu umarım” buyurur. Bu rivâyet Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eserinde, İmam Ebû Hanîfe'nin aksine, yolcunun vâcip bir namaz olan vitri binit üzerinde kılabileceği görüşünde olan Ebû Yusuf ve Muhammed'in dayandıkları delili gösterme gerekçesiyle zikredilmiştir. Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 1/250-251, 16/69. Söz konusu rivâyet, Pezdevî'nin *Usûl*'üne şerh yazan Abdülâzîz Buhârî tarafından da (muhtemelen Serahsî'den kopya edilerek) aynı konuda delil olarak zikredilmiştir. Bk. *Keşfü'l-esrâr*, 3/302. Rivâyetin *Mebsût*'taki metninin başında yer alan “namazlarınızı develerinizin üzerinde kılınız (sallû alâ ravâhiliküm)” kısmı, “rihâliküm” kelimesi ile Kütüb-i Sitte'nin tamamında tahrîc edilmiş olmakla birlikte; konuya delil olarak zikredilen sonraki kısım hiçbir hadis kaynağında bulunmamıştır. b) İkinci hadis ise şudur: Bir kadın Ümmü Seleme (r.anhâ)'ye oruçlu kimsenin eşini öpmesinin orucu bozup bozmayacağını sorar. O da: “Rasûlullah (s.a.v.) oruçlu olduğu halde öperdi” deyince kadın: “Biz Allah Rasûlü gibi değiliz. Onun geçmiş ve gelecek günahları affolundu” karşılığını verir. Kadının itirazını Hz. Peygamber'e nakleden Ümmü Seleme şu cevabı alır: “Ben içinizde Allah'tan en fazla korkanınız ve onun koyduğu sınırları en çok bileniniz olduğumu umuyorum!”. Bu hadis, Atâ b. Yesâr'ın mürsel rivâyetiyle, oruçluymken eşini öpen bir adamın eşini Ümmü Seleme'ye göndermesi şeklinde, iki kaynaktan mevcuttur. Bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), “Siyâm”, 5 (No. 641); Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Müsned*, thk. Mâhir Yâsin Fahl (Kuveyt: Şeriketü Ğirâs li'n-Neşri ve't-Tevzî',

“Bundan, Hz. Peygamber’den sâbit olan fiillerde ona ittibânın, o fiilin kendisine mahsus olduğuna dair delil ortaya konuncaya kadar, asıl olduğu ortaya çıkar”.

Serahsî’ye göre bütün peygamberler, Allah Teâlâ’nın da buyurduğu gibi,²⁶ kendilerine uyulması gereken önderlerdir. Onlardan sâdir olan bütün fiillerde asl olan, mertebelerinin yüksekliğine itibarla, kendilerine has kılındığı yönünde bir delil sâbit olmadıkça, *iktidâ*’dır. Bir husûsiyyet söz konusuysa bunun, o fiilin hemen arkasından (mukârinen bih) beyan edilmesi icâbeder.²⁷

2.2. Re’y ve İctihâd

“Şerîat Ahkâmını Ortaya Koymada Rasûlullah (s.a.v.)’ın Metodu (Tarîkati)” başlığı altında Serahsî’nin, Vahyi; *Zâhir* ve *Bâtın* diye ikiye ayırdığını, her birini tarif ettikten sonra²⁸ Hz. Peygamber’in *re’y* ve *ictihâdıyla* ilgili yeni bir konuya girdiğini görüyoruz.

Rasûlullah (s.a.v.)’ın nass bulunmayan konuda *re’y* ve *ictihadla* hüküm istinbât edip etmediğinde ulemânın ihtilaf ettiğini, bazı âlimlerin bunu kerih görerek; “Bu yol ümmetin nasîbidir. Allah Rasûlü’nün nasîbi ise iki tür vahiyden biriyle amel etmektir” dediklerini, bazılarının da; “Bazen vahiyde bazen de *re’y*yle amel eder, her iki yolla da ahkâmı beyân ederdi” dediklerini nakleden Serahsî; “Bize göre en doğru görüş şudur: Hz. Peygamber,

1425/2004), 2/116 (No. 644). Ömer b. Ebî Seleme’nin, aynı konuyu Hz. Peygamber’in işaretini üzerine annesi Ümmü Seleme’den sorması şeklindeki rivâyet için bk. Ebu’l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisâbüri, *Sahîhu Müslim*, (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Sıyâm”, 12 (No. 1108); İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, 8/309 (No. 3538).

²⁶ el-Bakara 2/124.

²⁷ Serahsî, *Usûl*, 2/89-90.

²⁸ Serahsî “Vahy-i Zâhir”i iki kısma ayırır: a) Peygamber’in, tebliğ edenin kim olduğunu kesin olarak bildikten sonra, meleğin lisanı üzere kulağına gelen vahiy ki, Allah Teâlâ’nın “kul nezzelehû rûhu’l-kudûsi min Rabbike bi’l-hakk” (en-Nahl 16/102) ve “innehu lekavlû Rasûlin kerîm” (el-Hâkka 69/40) buyurmasından murad budur. b) Meleğin Peygamber’e kelâm ile beyanda bulunmaksızın işaret etmesiyle ortaya çıkan vahiy. Buna da Rasûlullah (s.a.v.) şu sözleriyle işaret buyurmuştur: “er-Rûhu’l-Emîn, hiç kimsenin rızkının tamamını tüketmeden ölmeyeceğini kalbime fısıldadı (nefese fi rûî). Öyleyse Allah’tan korkun ve rızkınızı en güzel şekilde arayın. Rızkın bekletilmesi/geciktirilmesi, sizi Allah’a karşı masiyetler işleyerek onu aramaya sevketmesin. Allah’ın katındaki nimetlere, ancak O’na tâat ile nâil olunur!”. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/79 (No. 34332); Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, 7/299 (No. 10376). “Vahy-i Bâtın”ise: Kalbin, hiçbir şüphe, muhâlefet ya da daralma olmaksızın te’yîdidir ki bu, Rabbinden kalbine gelen bir nûr ile hakkın ortaya çıkması ve hâdisenin hükmünün vuzûha kavuşması şeklinde olur. Allah Teâlâ buna, “li tahkûme beyne’n-nâsi bimâ erâke’llâh” (en-Nisâ 4/105) buyurarak işaret etmiştir. Bunların hepsi ibtilâ’yı ta’kiben meydana gelir. “İbtîlâ”: Hâdisenin hakîkati üzerinde maksûd olan şey ortaya çıkıncaya kadar *teemmül* etmektir. Bu, Rasûlullah’a mahsûs olup kesin huccettir; ve bu konuda Hz. Peygamber’e, Allah’ın kendilerine ikrâm ettiği velî kulları dışında hiç kimse ortak değildir. Bk. Serahsî, *Usûl*, 2/90. Devamla Serahsî, bir de “Şîbhü’l-Vahy”den bahseder ki bu, Allah Rasûlü’nün nasslardan *re’y*le hüküm çıkarması ve *ictihâd* etmesidir. Bu yolla verdiği hüküm, vahiyde sâbit olanla aynı konumdadır ve doğru olmaktan başka yolu yoktur. Zira Peygamber (ümmetinden herhangi bir müctehidin aksine) hatada karar kılamayacağına göre, onun *ictihâdı* (vardığı sonuç itibarıyla) kesin delil demektir. Bk. Serahsî, *Usûl*, 2/90-91. Ebu’l-Berekât Hâfızuddîn en-Nesefî (ö. 710/1310), Serahsî’nin “Vahy-i Bâtın” diye tarif ettiği şeyi Vahy-i Zâhir’in üçüncü kısmına sokmaktadır. “Şîbhü’l-Vahy” dediği *ictihâd* ise, ona göre Vahy-i Bâtın’dır. Bk. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dîmeşkî İbn Âbidîn, *Hâşiyetü nesemâti’l-eshâr alâ şerhi İfâdati’l-envâr alâ metni Usûli’l-Menâr*, (Kahire: Şeriketü Mektebeti Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1399/1979), 205-207.

hakkında vahiy gelmemiş olup hakîkati üzerinde teemmüle durduğu (ibtîlâ ettiği) hâdiselerde, bekleme müddeti bitinceye kadar vahiy bekler, daha sonra re'y ve ictihadla amel ederek hükümü bildirirdi.²⁹ Üzerinde karar kıldığı takdirde bu hüküm, kesin huccet (huccet-i kâtia) olurdu” demektedir.³⁰

2.2.1. Birinci grup:

Birinci grup kendi görüşlerini özetle şöyle delillendirmektedirler:

Şeriat ahkâmına dair konularda Rasûlullah'a hiç kimse muhalefet edemez. Bunda ihtilaf yoktur.³¹ Ancak re'ye hem onun hem de başkasının hataya düşmesi söz konusu olabilir. Şu durumda, Hz. Peygamber (s.a.v.) re'yiyle şer'î hüküm koymuş olsaydı, bu konuda ona muhalefet de caiz olurdu; savaş ve ganimetlerle ilgili konularda olduğu gibi. Nitekim, Bedir günü el-Hubâb b. el-Münzir (r.a.)'in tavsiyesi üzerine kendi kararından vazgeçip kuyuların başına inmeye karar vermişti.³² Yine, Medine'ye geldiğinde hurmalarını aşıl原因an halkı bundan vazgeçirmiş, sonra ağaçlar meyve vermeyince kendilerine: “Entüm a'lemü bi emri dünyâküm, ve ene a'lemü bi emri dînîküm” (Siz dünyanınla ilgili işleri en iyi bilersiniz, ben de dîninizle ilgili işleri en iyi bilenim) demişti. Demek ki, şeriat ahkâmı ancak, muhalefetin mümkün

²⁹ Hz. Peygamber'in, özellikle bi'setin ilk yıllarında kendisine vahiy gelmeyen bazı konularda ictihâd etme dışında nasıl bir tutum sergilediğini İbn Abbâs (r.a.) şöyle anlatır: “Ehl-i kitâb saçlarını (alınları üzerinden) aşağı salıyorlar, müşrikler ise üstten ayırıyorlardı. Rasûlullah (s.a.v.), vahiyle emrolunmadığı konularda Ehl-i kitâb'a muvâfakat etmeyi severdi. Böylece o da alından aşağı saldı, sonra da üstten ayırdı”. Bk. *Sahîhu'l-Buhârî*, “Libâs”, 70. Bu hadisi şerh ederken İbn Hacer şöyle der: “İkiden fazla ihtimâli bulunmayan durumlarda Nebî (s.a.v.)'ye vahiy inmediği zaman, (ikisi arasında daha hafif olanı almak için) Ehl-i kitâb'a muvâfık olarak amel ederdi. Çünkü onların, putperest müşriklerin aksine, şeriatleri vardı. Müşrikler/putperestler Mekke'nin fethiyle müslüman olunca, artık muhâlefet kâfirlerin geri kalanıyla/Ehl-i kitâb'la sınırlı kaldı. O da onlara muhâlefet etmeyi emretti”. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/276, 10/362.

³⁰ Serahsî, *Usûl*, 2/91.

³¹ Bunu söylerken şu iki âyeti delil olarak gösterirler: “Vemâ yentuku ani'l-hevâ in hüve illâ vahyün yühâ” (en-Necm 53/3-4); “Kul mâ yekûnû lî en übeddilehû min tilkâi nefsi in ettebiu illâ mâ yühâ ileyye” (Yûnus 10/15).

³² Bedir harbinden hemen önce, Hz. Peygamber (Medine istikametine göre) Bedir'e en yakın suya gelip orduyu konaklatmıştı. el-Hubâb b. el-Münzir (r.a.) Rasûlullah'a: “Burası Allah'ın seni konaklattığı, ilerisine ya da gerisine gidemeyeceğimiz bir menzil midir? Yoksa kendi görüşünüz, savaş taktiği ve tuzak mıdır?” diye sordu. Hz. Peygamber bunun kendi görüşü olduğunu belirtince; “Ey Allah'ın elçisi! Burası uygun bir yer değildir. Haydi insanları kaldırım da düşmana (Mekke istikametine) en yakın suya gidelim. Oradaki bütün kuyuları da, aralarında suyu tatlı olan kuyuyu da biliyorum. İşte o suyun üstüne havuz yaparız. Onu (diğer kuyuların da suyunu çekerek) suyla doldurup içine kovalarımızı atarız. Hem içer hem savaşırız. Diğerlerini kapatırız” dedi. Peygamber (s.a.v.): “Yâ Hubâb, fikir vermiş oldun” (Lekad eşarte bi'r-ra'yi) buyurdu. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 3/567; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümemi ve'r-rusuli ve'l-mülük*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 2/29; Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûki ve'l-ümem*, thk. Muhammed-Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 3/103; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 3/267. Bu hâdiseye kaynakların tümünde, İbn İshâk'ın, Seleme Oğulları kabîlesinin erkeklerinden duyup naklettiği bir haber olarak kayıtlıdır. Taberî'nin dışındaki üç kaynaktan, konuşma sonrasında Cebrâil (a.s.)'in Hz. Peygamber'e gelerek: “Re'y Hubâb'ın işaret ettiği gibidir” (er-Ra'yi mâ eşâra bihi'l-Hubâb/İnne'l-emra hüve'llezî emareke bihi'l-Hubâb) dediği nakledilir. İbn Kesîr, bu ayrıntıyı senediyle İbn Abbâs'tan rivâyet etmektedir.

olmadığı ve hatâ tevehhümü bulunmayan bir yolla vaz' edilebilir ki, bu da Vahiy'dir. Mekke'de bulunup Kâbe'yi gören bir kimsenin kibleyi tayinde teharri yapması caiz değildir. Aynı şekilde, kendisine her vakit vahiy gelen ve ilkten (ibtidâen) hükümler koyan bir peygamberin, baştan hüküm koymaya elverişli olmayan re'yi kullanması düşünülemez. Ayrıca şer'î hükümlerde hak Allah'a aittir. *Allah hakkı* ise ancak kat'î ilim gerektiren vahiyle sâbit olur, re'yle değil! Muâmelâtı ilgilendiren savaş ve şûrâ ile ilgili konular bunun dışındadır. Kulların hukûkuna dahil olan bu gibi konularda, ihtiyaca binâen re'ye başvurmak câizdir.³³

2.2.2. İkinci grup:

Serahsî'nin de tasvip ettiği ikinci grubun delilleri ise şöyledir:

Kur'ân-ı Kerim'de, "Ey akıl sâhipleri ibret alın!"³⁴ ve "... Halbuki onu Rasûl'e ya da aralarında yetki sâhibi kimselere götürselerdi, onlar arasından işin iç yüzünü anlayanlar onun ne olduğunu bilirdiler" (...le alimehü'llezîne yestenbitûnehû minhüm)³⁵ buyurulmaktadır. İnsanlar arasında basîret sahibi olmaya en layık olan Rasûlullah'tır ve O, Allah'ın istinbâtı bildiklerini haber verdiği insanlara dahildir. Hz. Dâvûd (a.s.) nasıl ki huzuruna gelen iki davacının sorularına "kıyasla" cevap vermişse,³⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) de Has'amlı kadına: "Babanın bir borcu olsaydı ve sen de bunu ödeseydin kabul olmaz mıydı?" diyerek "kıyas yoluyla" açıklık getirmiştir.³⁷ Oruçlunun hanımını öpmesinden sual eden Hz. Ömer'e:

³³ Serahsî, *Usûl*, 2/91-92.

³⁴ el-Haşr 59/2

³⁵ en-Nisâ 4/83.

³⁶ es-Sâd 38/21-25.

³⁷ Vedâ haccında Has'am (hı, peltek se ve ayn ile) kabilesine mensup bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek, babasının deve üzerinde duramayacak kadar yaşlı bir adam olduğunu, onun yerine kendisinin haccedip edemeyeceğini sormuş ve "evet" cevabını almıştı. Elimizdeki meşhur hadis kaynaklarının tümünde, Zührî'den (onun da Süleymân b. Yesâr tarikiyle İbn Abbâs'tan) çok sayıda râvî yoluyla tahrîc edilmiş olan rivâyetlerde, Serahsî'nin zikrettiği bu ifâdenin bulunmadığını görmekteyiz. Ancak râvîler arasında Süfyân b. Uyeyne'nin, dolaysız olarak Zührî'den aktardığı hadiste yer almayan söz konusu ilâve, Amr b. Dînâr vâsıtasıyla Zührî'den aktardığı metinde mevcuttur. Ayrıca, el-Velid b. Müslim'in Evzâî vâsıtasıyla Zührî'den naklettiği metinde de mevcuttur. Bk. Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kuraşî el-Esedî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî (Dîmeşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 1/447 (No. 517); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1390/1970), 4/346 (No. 3042); İbn Mâce, *es-Sünen*, "Menâsik", 10 (No. 2909); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî el-Horasânî, *Sünenü'n-Nesâî*, (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Âdâbü'l-kudât", 9 (No. 5389-5390). Bu tabloya göre ilk bakışta, cümlelerin Zührî'ye ait bir ziyâde olabileceği akla gelmektedir. Ne var ki, kaynakların bir kısmında farklı senedlerle zikredilen farklı anlatımlara sahip bazı hadisler, bu şüpheyi izâle eder niteliktedir. Örneğin, İbn Ebî Şeybe'nin Abdullah b. ez-Zübeyr'den, Nesâî'nin ise İbn Abbâs'tan aktardığı, kabilesi belirtilmeyen bir adamın Rasûlullâh'a gelerek babasının öldüğünü söylediği bir hadiste bu cümle mevcuttur. Yine; Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Ya'lâ ve Nesâî'nin Abdullah b. ez-Zübeyr'den rivâyet ettiği benzer hadiste de aynı kayıt vardır. Ancak bu sefer, gelen adamın Has'am'a mensup olduğu ve babasının ihtiyarladığını söylediği belirtilir. İbn Huzeyme'nin aktardığı iki ayrı rivâyette de bu ibâre yer almaktadır. Şöyle ki; Mûsâ b. Seleme'nin İbn Abbâs'tan naklettiği rivâyette, annesi ölmüş bir kadın annesi yerine haccedip edemeyeceğini sorarken, Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan naklettiği diğer rivâyette ise haccetmeyi nezrettikten sonra ölen bir kadının kız kardeşinin aynı soruyu sorduğu anlatılmaktadır. Keza İkrime'nin İbn Abbâs'tan aktardığı Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (No. 8490) tahrîc edilen bir

“Ağzında suyu çalkalayıp tükürsen sana zarar verir mi?” demesi;³⁸ “Ailesiyle cinsî münâsebet giren kimse ecir alır” buyurunca “hem şehvetimizi gideriyor hem de sevâba mı giriyoruz?” diyerek şaşıranlara; “Şehvetinizi helâl olmayan yerde gidermiş olsaydınız, günâha girmez miydiniz?” diye sorması da böyledir.³⁹

2.3. Meşveret ve İstişâre

Kıyâs’a başvurmanın hüküm koymada Nebevî bir metodlardan biri olduğunu örnekler üzerinden gösteren Serahsî, ilk grubun iddiası aksine, Hakkullâh’a dahil olan meselelerde de *meşveret ve istişârenin* şeriat ahkâmını belirlemede rolü bulunduğuna temas eder.

Hz. Peygamber (s.a.v.), “Yapacağın iş hakkında onlarla müşâvere et”⁴⁰ âyeti gereğince ashâbına danışmakla emrolunmuştu. Bedir Savaşı sonrası esirlerin fidyesi konusunu Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekr’e danışıp, Hz. Ebû Bekr’in fidye karşılığı salınlmalarına dair teklifine meyletmişti. Bunun üzerine; “Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı,

başka rivâyette, annesi onbeş günlük oruç borcu varken vefat etmiş olan Has’am’lı bir kadının, annesi yerine bu orucu tutup tutamayacağını sorduğu ve Allah Rasûlü’nün ona yine aynı kıyasla cevap verdiği kayıtlıdır. Hem hacc hem de oruçla ilgili olarak, hem bir kadın hem de bir erkek sahâbî tarafından farklı zamanlarda sorulmuş olması muhtemel olan benzer sorular karşısında, Hz. Peygamber’in aynı mantikî kıyâs ile cevap vermiş olması son derece makul ve mantıklıdır.

³⁸ Câbir b. Abdillâh (r.a.)’ın naklettiğine göre Hz. Ömer, bir Ramazan günü neşesinden zevcesini öpmüş, sonra da “ben bugün vebâli büyük bir iş yaptım” diyerek durumunu Hz. Peygamber’e arz etmişti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): “Oruçlu olduğun halde ağzında su çalkalasan ne olur?” diye ona sordu. Hz. Ömer: “Bunda bir beis yok ki” diye cevap verdi. Rasûlullah da: “O halde? (fe fime)” diyerek soruyla karşılık verdi. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/21 (No. 138), 1/52 (No. 372); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/315 (No. 9406); Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el-Müsned*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1408/1988), 37; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü’rî el-Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/596 (No. 1572). Kitabına hadisleri yalnızca ilk ravilerini zikrederek (ta’likan) alan Serahsî, çoğu zaman yaptığı gibi bu hadisi de mânâ ile nakletmiştir. Verdiği metnin ikinci kısmındaki “sonra da tükürsen sana bir zarar verir mi? (sümme mecectehû e kâne yedurruke?)” ibâresi rivâyetlerde yoktur. Serahsî’den bir asır önce İbn Hibbân’ın (ö. 354/965), fukahânın hadis nakletmedeki zaaflarını tespit sadedinde söylediklerini burada kaydetmenin yerinde olacağını düşünüyoruz: “Arkadaşlık ettiğimiz fakihlerin çoğunu işte bu durumda gördük. Bir haberi hıfzettiklerinde yalnızca metnini ezberlerlerdi ve aktarıırken de isnâdın başında zikrettikleri ilk şey ‘kâle rasûlullah’ olurdu... Bir fakih hâfızasından hadis naklettiğinde, kimi zaman isimlerde tashîf yapar, isnadları değiştirir; mevkûfu merfû, mürseli de mevkûf hâle sokardı”. Bk. İbn Hibban, *K. el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîne ve’l-duafâi ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid (Haleb: Dâru’l-Va’y, 1396/1976), 1/93-94. Ondan çok sonra dahi aynı durumun değişmediğine İbn Receb el-Hanbelî’nin şu sözleri şahitlik etmektedir: “Re’ye önem verdiği için onunla daha çok meşgul olan fakihler, hemen her zaman bir hadisi gereği gibi ezberlemeyip isnâdlarda hatâ ederler, metinleri mânâ ile rivâyet ederek lâfızlarda hadis hâfızlarına ters düşerler”. Bk. Zeynüddîn Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd (Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1407/1987), 2/834. Bununla birlikte Serahsî’nin, kitaplarını imlâ ettiği hapisane ortamı göz önüne alındığında, *Mebsût* ve *Usûl*’de delil olarak kullandığı hadislerin kaynaklarda geçen orijinal lafızlarını tetkik etme ve sıhhat durumlarını muhaddis arkadaşlarına sorma imkânı bulamadığı düşünülebilir.

³⁹ Mânâ olarak nakledilen bu cümleler, Ebû Zerr (r.a.)’ın sorduğu bir soru üzerine Rasûlullah’ın, sadakanın çeşitlerini sayarak verdiği uzunca bir cevap içinde geçmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/167 (No. 21511); Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr (el-Bahrü’z-Zehhâr)*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-Ulûmi ve’l-Hikem, 2009), 9/352 (No. 3917); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/188 (No. 8075); Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, 6/106 (No. 7213)

⁴⁰ Âlü İmrân 3/159.

aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu”⁴¹ âyeti nâzil oldu.⁴² Esirlerin fidiye karşılığı serbest bırakılmasının caiz olması ya da olmaması, şer’î bir hükümdür ve *Allah hakkını* ilgilendirir. Ancak Hz. Peygamber bu konuda bile ashâbına danışmış, re’yiyle hüküm vermiştir.⁴³

Bu ifadeleriyle, ilk grubun “savaş ve şûrâ” konularını *kulların hakkı* (hukûku’l-ibâd) olarak kabullerine de zımnen itiraz etmiş olan Serahsî, şöyle der:

“Allah hakkı olan *ezan* konusunda da Abdullah b. Zeyd (r.a.)’in rüyasına uygun davranmış, re’yiyle hareket etmiştir.⁴⁴ Hz. Peygamber (nass bulunmayan konularda) ashâbıyla, *görüŖleri birleŖtirmek ve kendi fikrini güçlendirmek için* (li takrîbi’l-vücûh ve tahmîsi’r-re’y) istiŖâre ederdi. Bu sebeple; “MeŖveret akli güçlendirir” (el-meŖûratü/el-meŖveratü telkîhu’l-ukûl) ve “Re’y sahibi bir kimse ile istiŖâre ettikten sonra onun dediğini tutman, ihtiyattandır” (mine’l-hazmi en testeŖira zâ ra’yin sümme tutî’ahû) buyurmuŖtur”.⁴⁵

⁴¹ el-Enfâl 8/68.

⁴² Bk. Ya’kûb b. İŖhâk Ebû Avâne el-İsferâinî, *Müsnedü Ebî Avâne*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1998), 4/255-256 (No. 6692); İbn Ebî Ŗeybe, *el-Musannef*, 7/357 (No. 36684); Bezzâr, *el-Müsned*, 1/307 (No. 196); Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, 2/359 (No. 3271).

⁴³ Bu noktada el-Hasen el-Basrî’nin (ö. 110/728) Ŗu isabetli sözlerini hatırlatmak yerinde olacaktır: “Allah nebîsine ashâbıyla müŖâvere etmeyi onların re’yine muhtaç olduğu için emretmedi; meŖveretteki bereketi onlara öğretmesini irade etti”. Bk. Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *Behcetü’l-mecâlis ve ünsü’l-mücâlis ve Ŗahzü’z-zâhîni ve’l-hâcis*, thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008), 2/451.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân ed-Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Salât”, 3 (No. 1187); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/191 (No. 370); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/573 (no. 1679). Abdullah b. Zeyd (r.a.)’in yaptığı tarife göre ilk ezanı okuyan Bilâl’in sesini duyan Hz. Ömer, koŖarak Hz. Peygamber’e gelir ve aynı rüyâyı daha önce kendisinin de gördüğünü söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah’a hamdolsun. Bu (rüya) daha da sağlam” buyurur. Onun bu ifadesi, ezan konusunda kendisine vahiy inmediğine iŖaret etmektedir.

⁴⁵ Serahsî’nin bir başka eserinde de zikrettiği (*el-Mebsût*, 16/174, “İhtilâfü’Ŗ-Ŗehâde” bâbı) bu iki söze, temel hadis kaynaklarında rastlayamadık. MeŖveretle ilgili ilk sözü, İbn Abdilberr’in pekçok konuda söylenmiş vecîze ve darb-ı mesellerden oluŖan üç ciltlik eserinde, el-Ahnef b. Kays’tan (ö. 67/686) nakledilen bir cümlede “ve müzâkeratü’r-ricâli telkîhun li ukûlihâ” Ŗeklinde bulmaktayız. Bk. İbn Abdilberr, *Behcetü’l-mecâlis*, 1/4. Aynı cümleyi Hanbelî âlim Ŗemsüddîn Muhammed el-Makdisî de (ö. 673/1274) nakletmektedir. Bk. *el-Âdâbü’Ŗ-Ŗer’iyye ve’l-minahu’l-mer’iyye*, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 2/54. Büveyhî vezirlerinden İbn Sa’dân’ın sohbet arkadaŖı filozof Ebû Hayyân (ö. 414/1023), Ömer b. Abdilazîz’in “inne fi’l-muhâdeseti telkîhan li’l-ukûl, ve tervîhan li’l-kalb, ve tesrîhan li’l-hemm, ve tenkîhan li’l-edeb” sözünü nakleder. Bk. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ’ ve’l-müâne*, (Kahire: MenŖûratü’Ŗ-Ŗerîf er-Radıyy, ts.), 1/26. Pezdevî Ŗârîhi Abdülazîz Buhârî ise, Hz. Peygamber’in icthâdından bahsederken, “kâle Ŗemsü’l-eimme” diyerek Serahsî’nin konuyla ilgili ibârelerini aynen aktarır. Ancak meŖveretle ilgili iki rivâyete gelince, “alâ mâ kâne yukâlû” Ŗeklinde müphem bir ifade kullanması dikkat çekicidir. Oysa aynı yerde Serahsî, “alâ mâ kâne yekûlû” diyerek sözü Hz. Peygamber’e nispet etmektedir. Bk. *KeŖfü’l-esrâr*, 3/313. Re’y sâhibi bir kimse ile istiŖâre etmeyi tavsiye eden ikinci söze gelince; İbn Hazm, *el-İhkâm* adlı eserinin “İstihsân ve re’yle istinbât”a ayırdığı 35. bâbında, Abdullah b. Abdîrrahmân b. Ebî Huseyn’e ulaŖan kendi senediyle rivâyeti zikrettikten sonra, bunun Mürsel bir haber olduğunu ve ayrıca Hz. Peygamber’in böyle bir sözü söylemekten uzak olduğunu belirterek reddeder. Bk. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî el-Endelüsî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1404/1984), 6/200, 205. Benzer bir sözü, Ömer b. Abdilazîz “bir kadıda mutlaka bulunması gereken beŖ haslet”ten biri olarak söylemiştir. Bk. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/369. İbn Kudâme (ö. 620/1223) ise “Ŗurûtu’l-hâkim” başlığı altında, Ömer b. Abdilazîz’dan nakledilen sözü Hz. Ali’ye nispet eder. Bk. Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1405/1985), 11/386. Muhaddis İbnü’l-Esîr (ö. 606/1210)’in bu sözü sened vermeksizin “hadis” olarak aktarması ilginçtir. Bk. Mecdüddîn Ebu’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed eŖ-Ŗeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr,

Serahsî'ye göre; re'y ile hüküm istinbât etmek, *nassların mânâlarını bilmeye* bağlıdır. Şüphesiz Hz. Peygamber (kendisinden başka kimsenin mânâsını bilemediği *müteşâbihâta* vâkıf olmakla) bu konuda en üst derecede yer alır. Hükme götüren yol bilindikten sonra, artık bunun kullanımını serbest bırakmak yerine engellemek, onun mertebesinin yüceliğine yakışmaz.⁴⁶

2.4. Üzerinde Karar Kılınan Re'y

“Hz. Peygamber'in re'yiyle beyân ettikten sonra üzerinde karar kıldığı şeyler kesinlikle doğrudur” diyen Serahsî; “Örneğin, Havle [/Huveyle] bt. Sa'lebe (r.anhâ), kocası Evs b. es-Sâmit (r.a.)'in kendisine yaptığı zihârın hükmünü sormaya geldiğinde ona: ‘Senin ancak kocana haram olduğunu tahmin ederim’ dedi. Havle'nin: ‘Ben de bunu Allah'a şikâyet ederim!’ demesi üzerine: ‘Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir’ âyeti⁴⁷ nâzil oldu ve zihâr keffâretini açıklayarak Allah Rasûlü'nün hükmünü düzeltilti”⁴⁸ demektedir, ve konuyla ilgili hükmünü şu şekilde vermektedir:

en-Nihâye fi ğaribi'l-hadisi ve'l-eser, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/950.

⁴⁶ Serahsî, *Usûl*, 2/93-94.

⁴⁷ el-Mücâdele 58/1.

⁴⁸ Bu rivâyet Serahsî'nin anlatımındaki ifâdelerle Kütüb-i Tis'a'da bulunmamaktadır. Beyhakî Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: “Senin meselenle ilgili bize bir şey emredilmedi” (mâ ümirnâ fi emriki bi şey) dediğini; Ebû Dâvûd ve Taberânî ise “Allah'tan kork! O senin amcaoğlundur” (itteki'llâh! fe innehu'bnü ammik/Zevcûki ve'bnü ammiki fettekillâh!) buyurduğunu rivâyet ederler. Bk. Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud* (Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992), 2/663 (No. 2214); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1/225 (No. 616), 24/247 (No. 633); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/389 (No. 15668). Havle'nin, hâlini Allah'a şikâyet edeceğini söylediği cümlelerin bir benzerine (Allâhümme innî eşkü ileyk) yalnızca İbn Mâce'de ve Beyhakî'nin diğer bir rivâyetinde rastlıyoruz. Bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/666 (No. 2063); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/382 (No. 15637). Hz. Peygamber'e atfedilen “Senin ancak kocana haram olduğunu tahmin ederim” (mâ erâki illâ kad harumti aleyhi) ifâdesi, Taberî'nin *Tefsîr*'inde ve İbn Receb'in İbn Ebî Hâtim'den, onun da Ebu'l-Âliye'den rivâyet ettiği bir hadiste aynen yer almaktadır. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 23/223; İbn Receb, *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr (Beyrut: Dâru's-Selâm, 1424/2004), 1/422 (16 no'lu hadis). İbn Ebî Hâtim'in tefsirinin günümüze ulaşan eksik yazmalarına dayanılarak ve kayıpların İbn Kesîr ile Süyûtî'nin tefsirlerindeki nakillerle telâfi edildiği baskısında İbn Receb'in tahrîc ettiği rivâyet bulunmamakta, dolayısıyla Hz. Peygamber'in Havle'ye söylediği cümle Mücâdele sûresine ait kısımda (No. 18840-41) yer almamaktadır. İbn Ebî Hâtim'in *'İlelü'l-Hadis*'inde ise iki yerde (Ebu'l-Âliye vâsıtasıyla) İbn Abbâs'tan nakledilen hadiste, Hz. Peygamber'in Havle'ye “Enti aleyhi harâmün” dediği kayıtlıdır. Bk. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs et-Temîmî er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-'İleli'bnî Ebî Hâtim*, thk. Sa'd el-Humeyyid – Hâlid el-Cüreysî (Riyad: Matbaatü'l-Humaydî, 1427/2006), 4/114, 128 (No. 1295, 1308). Beyhakî'nin *Sünen*'inde, yukarıda kaydettiğimiz hadislerden biraz ileride Ebu'l-Âliye'den gelen mürsel bir haberde aynı hâdisenin anlatıldığını, Hz. Peygamber'in orada da “mâ a'lemü illâ kad harumti aleyhi” dediğini görmekteyiz. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/384 (No. 15650); krş. Ebû Ahmed Abdullah b. Adıyy b. Abdillâh el-Cürânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988), 3/164 (No. 679). Serahsî, arz etmeye çalıştığımız bütün bu rivâyet farklılıklarını, hadisciler nezdinde “telfik” adıyla bilinen metodu uygulayarak tek metin hâlinde birleştirmiş olmaktadır.

“Biz buradan, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şer’î bir konuda re’yiyle fetva verdiğini, ancak hatâ’da karar kılmadığını anlıyoruz.⁴⁹ İşte bu yüzden ona ittibâ ile emrolunduk. Allah Teâlâ: ‘Rasûl size neyi verdiyse onu alın!’ buyurdu.⁵⁰ O, re’yi ile bir beyanda bulunduktan sonra üzerinde değışmeden kalırsa, bu konuda ona tâbî olmak şüphesiz üzerimize farzdır”.⁵¹

2.5. Üzerinde Karar Kılınmayan Re’y

Serahsî’nin birkaç vesîleyle tekrar ettiği son cümlesinden, Hz. Peygamber’in üzerinde karar kılmadığı re’ylerinin de varlığını anlıyoruz. Kendi ifadesiyle, “O bunlardan dolayı kimi zaman itâba (ikaz ve ihtara) uğramış, kimi zaman da uğramamıştır”.

2.5.1. İtâba Uğranmış Olan:

Hz. Peygamber’in uyarılarak ikaz edildiği, Serahsî’nin tabiriyle *İtâba uğradıklarına* örnek; “Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancılara bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?”⁵² ve “Âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve arkasını döndü”⁵³ âyetleridir.

2.5.2. İtâba Uğranmamış Olan:

İtâba uğramadığına verdiği örneklerden biri şöyledir: Rasûlullah (s.a.v.), Ahzâb (Hendek) gazvesinden evine döndüğünde silahını bırakmıştı. Cebrâil (a.s.) kendisine gelerek; “Melekler silahlarını koymadığı halde sen koydun!” dedi ve Benû Kureyzâ üzerine yürümesini emretti. Diğer örnek ise şudur: Nebî (s.a.v.), Hz. Ebû Bekr’e, insanları haccettirmesini emrettiği sene, Berâe sûresini de müşriklere tebliğ etmekle görevlendirmişti. Cebrâil (a.s.) kendisine gelerek; “O sûreyi onlara sadece senden (senin kabilenden) bir kimse tebliğ etsin!” dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, Hz. Ebû Bekr’in arkasından Hz. Ali’yi gönderdi.⁵⁴

⁴⁹ “Zelle”adı verilen bu yanılmalar daha çok, dinî konular dışında kalan; askerlik, devlet işleri, muhâkeme usulleri gibi konularda vukû bulmuştur. Bu yanılmaların bir kısmını Allah Teâlâ, bir kısmını Hz. Peygamber bizzat kendisi, bazılarını da ashâbî düzeltmiştir. Örnekler için Bk. Selman Başaran, “Fiilî Sünnetin Delil Değeri”, 15.

⁵⁰ el-Haşr 59/7.

⁵¹ Serahsî, *Usûl*, 2/95.

⁵² et-Tevbe 9/43.

⁵³ Abese 80/1-2.

⁵⁴ Serahsî, *Usûl*, 2/95. Hicretin 9. yılı Hacc mevsiminde ve Ci’râne umresinden dönüşte “Berâe” sûresinden bir grup âyet Allah Rasûlü’ne nâzil olunca, Hz. Ebû Bekr’i yanına çağırarak âyetleri yazılı halde kendisine verir ve haccda insanlara okuması için görevli olarak Mekke’ye gönderir. O henüz yolda iken bu sefer Hz. Ali’yi çağırarak: “Ebû Bekr’e yetiş! Kavuştuğun yerde kitabı (yazıyı) ondan al ve Mekke halkına götürerek onlara oku!” buyurur. Hz. Ebû Bekr’e yetişen Hz. Ali denileni yerine getirir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr mahzun bir halde haccdan dönerek Hz. Peygamber’e: “Yâ Rasûlallâh! Yoksa hakkımda âyet mi indi?” diye sorar. Hz. Peygamber: “Hayır lâkin, onu ya ben ya da ehl-i beytimden birinin tebliğ etmesi emredildi” buyurur. Bk. Nesâî, *Hasâisu Emîri’l-mü’minîn Aliyyi’bni Ebî Tâlib*, thk. Ahmed el-Belûşî (Kuveyt: Mektebetü’l-Muallâ,

Bu örneklere binâen, Hz. Peygamber'in ancak doğru olan şey üzerinde karar kıldığını ve böylesi durumlarda hiç kimsenin ona muhalefet edemeyeceğine vurgu yapan Serahsî, re'y ve ictihâd konusunu birinci grubun ileri sürdükleri delillere cevap vererek bitirmektedir.

Ona göre; “Vemâ yentıku ani'l-hevâ” âyetinde kastedilen, Kur'an'dan okuduğu âyetlerin ancak birer vahiy olduğudur. Zira sûrenin evvelindeki “ve'n-necmi izâ hevâ” âyeti, “indirildiği zaman Kur'ân'a yemin olsun ki” anlamındadır. Diğer âyetteki hevâ'dan kasdın ise kötülüğü emreden nefis (en-nefsü'l-emmâratü bi's-sû') olduğu söylenmiştir. Hiç kimse Hz. Peygamber'in, hevâsına tâbî olduğunu öne süremez. Ayrıca *istinbât ve re'y*, nefsin hevâsı demek değildir.

Serahsî, “Hz. Peygamber'in Fiilleri”ne dair açtığı konunun ana eksenini, şu sözlerle noktalamaktadır:

“Allah Rasûlü'nden başka herkesin durumu, seferde yanında su bulunmayan ve su bulmayı da ümit etmeyen yolcunun haline benzer. Vahiy gelecek diye bir beklentisi olmadığı için ictihâdı tehir edemez. Rasûlullah (s.a.v.)'ın durumu ise, su bulmayı ümid ettiği için teyemmümde acele etmemesi gereken yolcunun haline benzer. Ona âdeten her vakit vahiy geldiği için, vahyi bekler, re'y ile amel etmek için acele etmezdi. Onun bu bekleyişi, *müevvel* ya da *hafî* bir nass karşısında başkasının teemmülü makâmındadır. Bu bekleyişin süresi, o konuda vahyin nüzûlünden ümit kesilinceye kadardır. Vahiy gelmezse, re'yiyle amel eder ve bunu insanlara açıklardı. Üzerinde karar kıldığı vakit, artık o hüküm vahiyle sâbitmiş gibi hucet-i kâtia olurdu”.⁵⁵

1406/1986), 1/92-95 (No. 75-78); Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Melatî, *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsar*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/192. Ahmed b. Hanbel'in rivâyetinde ise bazı küçük farklar vardır. Buna göre, Berâe sûresinden 10 âyet inmiştir, Hz. Ali Hz. Ebû Bekr'e “Cuhfe” denilen mevkîde ulaşmıştır, Hz. Ebû Bekr'in “mahzun bir halde” döndüğü kayıtlı değildir ve Hz. Peygamber: “Cebrâil geldi ve ‘sen ya da senden biri dışında bu görevi kimse ifâ etmeyecek!’ dedi” buyurmuştur. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/151 (No. 1296). Müsned'deki rivâyetin bir benzeri İbn Hıbbân tarafından da nakledilmiş, Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekr'in bulunduğu yerin ismi “Dacnân” olarak belirtilmiştir. Bk. İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, 15/17 (No. 6644). İbn Hıbbân'ın bir sonraki 6645 no'lu rivâyetinde ise bu yerin ismi “el-Arc” olarak zikredilmektedir. Ayrıca buluşma yerinde Hz. Ebû Bekr Hz. Ali'ye: “Emîr misin elçi mi?/Emîr misin, me'mûr musun?” diye sormuş, Hz. Ali de elçi/me'mûr olarak gönderildiğini söylemiştir. Gerek bu rivâyetten, gerekse Nesâî'nin iki eserinde kaydedilen bir diğer rivâyetten öğrendiğimize göre o yıl müşriklerle birlikte yapılan hacc esnâsında, Hz. Ebû Bekr dört ayrı yerde insanlara hacc menâsikinden bahsetmiş ve her defasında onun arkasından Hz. Ali ayağa kalkarak Berâe sûresini okumuştur. Bk. İbn Hıbbân, *es-Sahîh*, 15/19 (No. 6645); Nesâî, *es-Sünen*, 5/247 (No. 2993); Nesâî, *Hasâis*, 1/93-94 (No. 78). Bazı rivâyetlerden öğrendiğimize göre, Berâe sûresi dışında Hz. Ali'ye, dört önemli emri insanlara tebliğ etmesi de emredilmişti. Bunlar: 1) O yıldan sonra Mekke haremine müşrik giremez, 2) Kâbe çıplak olarak tavâf edilemez, 3) Cennete müslüman olandan başkası giremez, 4) Rasûlullâh ile ahitleşen müşriklerin ahdi, sözleşilen süre kadardır. Ahitleşmeyenler için ise süre dört haram aydır. Muharrem'in sona ermesiyle bu süre de biter. Bk. Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 2/483; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/107-109 (No. 16375 vd.); İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/319-320.

⁵⁵ Serahsî, *Usûl*, 2/95-96.

3. Sonuç

Debûsî (ö. 430/1039), Halvânî (ö. 452/1060) ve Soğdî (ö. 461/1069)'den sonra Pezdevî ile birlikte Mâverâünnehir Hukuk Okulu'nun temsilcisi olan, Hanefî mezhebinin müctehid ve usulcülerinden Şeybânî şârihi Serahsî, üzerinde çalıştığımız bölümde, Hz. Peygamber'in fiillerine, re'y ve icthadlarına tabi olmanın, onlara ittibâ ve iktidâ etmenin lüzumunu ele almış, "Mekâsîdû's-şerîa" (dinî hükümlerin gayeleri) alanında atılması gereken ilk adımı temsil eden kavramsal ve yöntemsal bir çerçeve çizmiştir.

Çalışmamız, Şâri'in maksadını tayin edebilmek adına, Mu'tezile fakîhi Ebu'l-Huseyn el-Basrî (ö. 436/1044)'nin *el-Mu'temed*'i ile başlayıp Şâfî fakîhi 'Izz b. Abdisselâm (ö. 660/1262)'in *Kavâidü'l-ahkâm*'ı ile devam eden, ondan biri Mâlikî diğeri Şâfî iki öğrencisi; Şihâbüddîn el-Karâfî (ö. 684/1285)'nin *Envâru'l-Burûk*'u ile Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267)'nin *el-Muhakkak*'ına intikal eden, oradan da İbn Âşûr (ö. 1973)'un *Mekâsîd*'ına uzanan *Allah Rasûlü'nün sünnetini, taşıdığı sıfat ve niteliklere göre kısımlara ayırma ve sınıflandırma* gayretlerinin, Hanefî mezhebi içerisindeki küçük ama önemli bir kesitine odaklanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sâbit olan bütün fiillerde ona ittibânın, o fiilin "kendisine mahsûs" olduğuna dair bir delil ortaya konuncaya kadar, "asıl" olduğunu vurgulayan Serahsî, bir delil bulununcaya kadar "tevakkuf"u tercih edenler ile ona "ittibâ" etmeyi gerekli görenlerin gerekçelerini tartışmış, Peygamber'in "mutlak olarak yaptığı" fiiller hakkında, "menedici bir delil bulunmadıkça üzerimize ittibânın vâcip olduğu" yargısına ulaşmıştır.

Serahsî'ye göre, konuyla ilgili en doğru görüş şudur: "Hz. Peygamber, hakkında vahiy gelmemiş olup hakîkati üzerinde teemmüle başladığı hâdiselerde, bekleme müddeti bitinceye kadar (zâhir ya da bâtın) vahiy bekler, daha sonra re'y ve icthadla amel ederek hükmü bildirirdi. Üzerinde karar kıldığı takdirde verdiği bu hüküm, kesin huccet (huccet-i kâtia) olurdu".

"Re'y ile hüküm istinbât etmek, nassların mânâlarını bilmeye bağlıdır. Şüphesiz Allah Rasûlü bu konuda en üst seviyede donanıma sahiptir. Hz. Peygamber'in re'yiyle beyân ettikten sonra üzerinde karar kıldığı şeyler kesinlikle doğrudur".

"Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şer'î bir konuda re'yiyle fetva verdiğini, ancak hatada karar kılmadığını anlıyoruz. İşte bu yüzden ona ittibâ ile emrolunduk. Allah Teâlâ: 'Rasûl size neyi verdiyse onu alın!' buyurdu. O, re'yi ile bir beyanda bulunduktan sonra üzerinde değişmeden kalırsa, bu konuda kendisine tâbî olmak şüphesiz üzerimize farzdır".

Nebevî fiillere "bağlayıcılık" açısından yaklaşan Serahsî'nin, konuya ışık tutan görüşlerini ve ufuk açıcı analizlerini *Usûl*'ünden özetleyerek ele aldığımız çalışmamız, fiil ve

tasarrufların sınıflandırılması işlemine katkı sağlayacak önemli bazı kriterlere temas etmekle; tasnîf ve taksîmin bir önceki adımı olan “fiiller karşısında mü’minin duruşu ve ümmetin tutumu”na açıklık getirmiş olmaktadır.

Onun, Nebî sallallâhü aleyhi ve sellem’in “vasfı bilinmeyen” fiilleri hakkındaki iki farklı görüşü tahlil ederken; *durup beklemek* (tevakkufluk) yerine, *uyup izlemeyi* (ittibâ) daha değerli ve gerekli bulması, hadis ve fikhın tedvîn ve tasnîfinin tamamlandığı bir devirde yaşasa bile, farazî bir yaklaşım sergilerken ihtiyâtı elden bırakmayarak “aksiyonu” tercih etmesi son derece dikkat çekicidir.

Bu mütevazî çalışmanın, âlemlere rahmet olarak gönderildiğine ve bir benzerinin kıyâmet sabahına kadar gönderilmeyeceğine iman eden mü’minlerin, Hâtemü’n-nebiyyîn olan Allah elçisinin ne akvâline ne de ef’âline hakettiği değer verilmeyeceğine, O’nun Sünnet-i seniyyesi’nin gündün güne örselenerek müracaat kaynağı olmaktan çıktığı, nebevî mesajların “modern müslüman”ın eylem planına kaynaklık etmede eskisi kadar ehemmiyet arzetmediği gerçeği karşısında; Diriliş rûhunu yakalayabilmek için kadîm “tefakkuh”a sahip çıkmaktan başka çare olmadığını, on beş yılını geçirdiği karanlık zindanlarda karamsarlıktan uzak kalmayı başaramamış, etrafındaki “hâle” değil, hayâlindeki “istikbâl” kilitlenmiş Serahsî (rahmetullâhi aleyh) gibi devâsa âlimlerin yolundan yürümekten başka reçete bulunmadığını kavrayabilmeleri bakımından küçük de olsa bir “tavsiye mektubu” rolü oynaması en samimi temennimizdir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr (Abdürrezzâk) b. Hemmâm es-San’ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A’zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983.
- Âmidî, Seyfüddîn Ebu’l-Hasen Ali b. Ebî Ali es-Sa’lebî. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, ts.
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukcusu Şemsu’l-E’imme es-Serahsi Armağanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.
- Aydınlı, Osman. “V/XI. Yüzyılda Mâverâünnehir’de Siyasî ve Kültürel Durum”. *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, 47-74.
- Basrî, Ebu’l-Huseyn Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Bağdâdî. *el-Mu’temed fî usûli’l-fikh*. thk. Halîl el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983.
- Başaran, Selman. “Fiilî Sünnetin Delil Değeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1986), 17-18.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el- el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Haydarâbad: Meclisü Dâirati'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, 1344/1925.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Mûsâ el-Horasânî. *Şuabü'l-îmân*. thk. Muhammed Zağlûl. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Atekî. *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 1-2-3)*. 8 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Çelik, Ali. "Sünnet'e İttibâ Konusunda Farklı Eğilimler". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 13/1 (2000).
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Sünenü'd-Dârimî (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 19)*. 1 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Demir, Serkan. "Hanefî Usûlcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiileri ve İctihadları -Hicrî V. Asır Özelinde-", *Hadith: Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 9 (2021), 105-125.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâinî. *Müsnedü Ebî Avâne*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 7-8-9-10-11)*. 5 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Hayyân, Ali b. Muhammed b. el-Abbâs el-Bağdâdî et-Tevhîdî. *el-İmtâ' ve'l-müânese*. 3 Cilt. Kahire: Menşûratü'ş-Şerîf er-Radıyy, ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî. *el-Müsned (Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî)*. Thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halebî, İbn Emîr el-Hâcc el-Hanefî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kuraşî el-Esedî el-Humeydî. *el-Müsned*. thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru's-Sekâ, 1996.

- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî. *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis ve şahzü'z-zâhini ve'l-hâcis*. thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Abdisselâm, İzzüddîn Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm ed-Dimeşkî. *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*. thk. Mahmûd eş-Şinkîtî. Beyrut: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Huseynî ed-Dimeşkî. *Hâşiyetü nesemâti'l-eshâr alâ şerhi İfâdati'l-envâr alâ metni Usûli'l-Menâr*. Kahire: Şirketü Mektebeti Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1399/1979.
- İbn Adiyî, Ebû Ahmed Abdullah (b. Adiyî) b. Abdillâh b. Muhammed el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Yahyâ Muhtâr Ğazzâvî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî. *Mekâsîdü's-şerîati'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hôca. 3 Cilt. Katar: Vizâratü'l-Evkâf, 1425/2004.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kuraşî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûki ve'l-ümem*. thk. Muhammed - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs et-Temîmî er-Râzî. *el-İl li'bni Ebî Hâtîm*. thk. Sa'd el-Humeyyid – Hâlid el-Cüveysî. Riyad: Matbaatü'l-Humaydî, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfî. *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîsi ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî el-Endelüsî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1404/1984.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî es-Sicistânî. *es-Sahîh (Sahîhu'bni Hibbân bi tertîbi'bni Belbân)*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî es-Sicistânî. *K. el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîne ve'd-duafâi ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhim Zâyid. 3 Cilt. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.

- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (b. Huzeyme) es-Sülemî en-Nisâbü'rî. *es-Sahîh (Sahîhu'bnî Huzeyme)*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1390/1970.
- İbn Kesîr, 'Imâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (b. Kesîr) el-Kuraşî el-Basrî ed-Dımeşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü'bnî Mâce (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 17-18)*. 2 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Receb, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed (b. Receb) el-Bağdâdî el-Hanbelî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd. 2 Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Receb, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî el-Hanbelî. *Câmiu'l-ulûmi ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min Cevâmii'l-kelim*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru's-Selâm, 1424/2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Basrî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kahraman, Abdullah. "İmam Serahsî'nin Hayatı ve Helal Kazanca Dair Bazı Görüşleri". *Diyanet İlmî Dergi* 49/2 (2013), 28-33.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs es-Sinhâcî. *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kıyık, Mustafa Harun. "Hz. Peygamber'in Teşrî Nitelikli Olmayan Fiillerinin Bağlayıcılık Açısından Değeri". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 154-194.
- Kissî, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr. *el-Müsned (el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd)*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.
- Makdisî, Muvaffaküddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Cemmâilî ed-Dımeşkî. *el-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.
- Makdisî, Şihâbüddîn Ebû Şâme ed-Dımeşkî. *el-Muhakkak min 'ilmi'l-usûl fî mâ yeteallaku bi ef'âli'r-Rasûl*. thk. Mahmûd Sâlih Câbir. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Makdisî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Müflih. *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-minahu'l-mer'iyye*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta' (Muvattaü'l-İmâm Mâlik)*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Melatî, Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn (Müslim) b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu Müslim (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 4-5-6)*. 3 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî. *Sünenü'n-Nesâî (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 15-16)*. 8 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî. *Hasâisu Emîri'l-mü'minîn Aliyyi'bni Ebî Tâlib*. thk. Ahmed el-Belûşî. Kuveyt: Mektebetü'l-Muallâ, 1406/1986.
- Özşenel, Mehmet. "Usûl Adlı Eseri Çerçevesinde Serahsî'nin Hadis ve Sünnete Bakışı". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17/33 (2012), 133-149.
- Pezdevî, Fahu'l-İslâm Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Bezdevî (Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-Usûl)*. Karaçi: Mîr Muhammed Kutubhâna Merkez-i İlm u Edeb, ts.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn. *el-Mahsûl fî ilmi'l-Usûl*. thk. Tâhâ Câbir el-Alvânî. 6 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1400/1980.
- Sakallî, Talat. "Sünnetin Bağlayıcılık Açısından Taksimi". *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 40-48.
- Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Gaye Vakfı, *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Haydarâbad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifi'n-Nu'mâniyye, 1414/1993.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Müsned (Müsnedü'l-İmâmi'-ş-Şâfî)*. thk. Mâhir Yâsin Fahl. 4 Cilt. Kuveyt: Şeriketü Ğirâs li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1425/2004.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsnedü Ahmede'bni Hanbel (Mevsûatü's-sünne: el-Kütübü's-sitte ve şürûhuhâ, 21-22-23)*. 6 Cilt. Tunus-İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk.

Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhu'l-ümemi ve'r-rusuli ve'l-mülûk*. 5

Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.

Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Hz. Peygamber'in Fiillerinin Mubahlık (Hukukî

Serbestlik) Bildirmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 282-283.